

tatarskiej, zamieszkującej graniczące z Wielkim Księstwem Litewskim ziemie Rosji (nr 38, 237, 238, 262).

Mimo dążenia do staranności i pełności edycji Autorzy komentarza opierają się wyłącznie na dorobku historiografii rosyjskiej i radzieckiej, chociaż można by przytoczyć prace polskie przedstawiające tło historyczne wielu z publikowanych aktów.

Od strony formalnej świadectwem staranności wydawnictwa są indeksy: osób, nazw geograficznych oraz indeks rzeczowy. Dopełnia edycję zestawienie komentowanych aktów oraz spis skrótów.

JACEK SOBCZAK (Poznań)

Antoni Mączak, *Der Staat als Unternehmen. Adel und Amtsträger in Polen und Europa in der frühen Neuzeit*, München 1989 (Schriften des historischen Kollegs, 10)

W prestiżowym wydawnictwie „Schriften des historischen Kollegs” ukazała się praca Antoniego Mączaka *Państwo jako przedsiębiorstwo — szlachta i urzędnicy w Polsce i Europie we wczesnych czasach nowożytnych*. Praca stanowi rozwinięcie wykładu, który Autor wygłosił w 1984 r. w Monachium.

Tematem wykładu jest Rzeczpospolita Obojga Narodów od XVI do XVIII w. Autor podejmuje się dowieść, że była ona wówczas całkowicie porównywalna z państwami i społeczeństwami Europy środkowej. Przeprowadzona analiza może okazać się pomocna także przy wyjaśnianiu nietypowo przebiegających procesów społecznych.

A. Mączak posługuje się określeniem państwa zaczerpniętym z prac historyków gospodarczych, szczególnie F. C. Lane'a, dla którego państwo jest przedsiębiorstwem sprzedającym ochronę i mającym wyłączne prawo stosowania przemocy. Lane'a — jak wiadomo — interesują koszty produkcyjne takiego przedsiębiorstwa, spodziewany zysk, konkurencja. Model ten zostaje jednak uzupełniony o kolejne zagadnienia, między innymi o to, „jak wielu ludzi, jakie grupy społeczne, kiedy, gdzie i jak długo mogą nazywać się właścicielami państwa”.

Zakres zdobyczy politycznych szlachty polskiej nie różnił się specjalnie — zdaniem Antoniego Mączaka — od wolności, którą cieszyła się szlachta innych krajów Europy. Liczne przywileje sprawiły, że szlachta polska uzyskiwała kosztem innych stanów daleko idącą wolność ekonomiczną i polityczną. Do przyszelego jej panowania przyczynił się sprawny system samorządowy. Administracja królewska funkcjonowała źle i była niedostatecznie rozwinięta. O przynależności do stanu szlacheckiego decydował, w przypadku nagany szlacheństwa, szlachecki sąd. Uszlachcenie było prerogatywą panującego. Nobilitowanych nie było jednak wielu: od końca wieku XVI do schyłku Rzeczypospolitej w XVIII w. uszlachcono nie więcej niż tysiąc osób. Słabość władzy króla podkreślały także dożywotnio sprawowane niektóre urzędy. Stąd przesłanki dla rozwoju absolutyzmu były w Polsce nikłe.

Powstające zbiurokratyzowane państwa absolutne tworzyły różne grupy elit pochodzące z arystokracji, patrycjatu, bogatego mieszczaństwa, stanu urzędniczego, a całą strukturę wieńczył władca. Rozwój Polski przebiegał inną drogą. Elita była homogeniczna, pojedyncze grupy elit stapiały się w jedną — magnaterię. Aby należeć do tej grupy trzeba było posiadać olbrzymi majątek ziemski oraz rozporządzać najwyższymi urzędami i godnościami.

Pod wpływem magnaterii dostawała się często drobna szlachta cząstkowa czy zagrodowa. Wśród klienteli było także miejsce dla tej szlachty, która miała auto-

rytet, własną ziemię i znaczące znajomości. Miała ona duże znaczenie dla swego patrona, mogła dojść do godności posła czy senatora.

Konflikty w łonie magnaterii pozwalały na pewną samodzielność w wybieraniu między patronami, co jednak nie dowodziło istnienia odrębności ruchu szlacheckiego. Stosunek klientalny rozwinął się u schyłku XVI w. i w ostatnim stuleciu przed rozbiorami osiągnął swój ostateczny swoisty kształt. Rozwijał się on najlepiej tam, gdzie obecność państwa była relatywnie słaba, stanowiąc komplementarną formę władzy. Oczywiście biurokratyzowanie aparatu państwa, rozwój urzędniczej jawności ograniczały warunki istnienia klienteli, co oznacza, że każde osłabienie państwa prawa umożliwia powrót do stosunków klient—patron. Pozycję króla w Polsce XVII i pierwszej połowy XVIII w. porównać można — według A. Mączaka — do roli republikańskiego prezydenta. Taki system polityczny w czasach rozwijającego się absolutyzmu europejskiego był anachronizmem i nieuchronnie prowadził do upadku państwa.

Studium Antoniego Mączaka zasługuje na wnikliwą uwagę historyka prawa. Po pierwsze dlatego, że jest ono — jak jego ostatnia książka *Rządzący i rządzani. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowoczesnej*, Warszawa 1986 (por. rec. w CPH XL, 1988, z. 1, s. 193 i n.) — wyrazem wnikliwych, śmiałych przemyśleń o funkcji państwa na progu ery nowożytnej, po drugie zaś jest dobrym punktem wyjścia do kompleksowych badań nad instytucją klienteli szlacheckiej w Rzeczypospolitej, które wydają się nieodzowne dla poznania istoty oligarchii magnackiej w Polsce.

JERZY W. OCHMAŃSKI (Poznań)

Jan Seredyka, *Sejm z 1618 roku*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu. Studia i Monografie nr 136, Opole 1988, s. 231.

Środowisko historyków wrocławskich i opolskich od dawna poświęca szczególną uwagę badaniom dziejów parlamentaryzmu polskiego zainicjowanych niegdyś przez Władysława Czaplińskiego¹. Dociekania te, które ostatnio koncentrują się głównie na czasach panowania dynastii Wazów, zaowocowały jeszcze jedną pracą, będącą monografią sejmu z 1618 r., wykonaną, jak wynika z treści pracy, w ramach problemu międzyresortowego „Społeczeństwo polskie — dynamika przemian strukturalnych i rozwoju świadomości”, koordynowanego przez Instytut Historii PAN.

Konstrukcja pracy, ściśle chronologiczna, jest przejrzysta i zwarta. Tworzy ją warsztatowy wstęp, w którym Autor uzasadnia wybór tematu i omawia wykorzystane źródła i literaturę oraz sześć rozdziałów. W trzech pierwszych omówiono przebieg kampanii przedsejmowej kolejno analizując treść listów deliberacyjnych

¹ W. Czapliński, J. Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984; tenże, *Sejm z roku 1611*, Wrocław 1970; J. Seredyka, *Sejm w Toruniu z 1626 roku*, Wrocław 1966; tenże, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629 - 1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, Opole 1978; tenże, *Sejm zawiedzionych nadziei*, Opole 1981; S. Ochmann, *Sejmy z lat 1615 - 1616*, Wrocław 1970; tenże, *Sejmy z lat 1661 - 1662*, Wrocław 1977; tenże, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985; Ł. Cześcik, *Sejm warszawski 1648 - 50 roku*, Wrocław 1979; W. Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia*, Opole 1986; J. Pietrzak, *W przegazonym blasku wiktorii chocimskiej. Sejm 1623*, Wrocław 1987; tenże, *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1622*, Wrocław 1983; J. Rzońca, *Ostatni sejm przed Ceczorą (w 1619)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1983, z. 20, s. 5 - 91.